

Gotovo negotova jugoslovanska oseminšestde- setica

KLASIĆ, HRVOJE (2015): *Jugoslavija in svet leta 1968*. Ljubljana: Beletrina.

Hannah Arendt je na začetku poletja 1968 svojemu prijatelju, filozofu Karlu Jaspersu, pisala, da se bodo otroci v prihodnjem stoletju o omenjenem letu učili tako, kakor se je njena in Jaspersova generacija učila o letu 1848. Nekateri otroci (v) prihodnosti bodo nekje (iz) vedeli, kaj so tistega leta počeli njihovi stari starši, kot tudi, da je imel hrvaški zgodovinar Hrvoje Klasić v prvem desetletju »njihovega« stoletja nemalo težav pri izbiri kakovostne literature za sestavo monografije o jugoslovanskem letu 1968 in njenem sočasnem pogledu na svet, zaradi česar je moral svoj raziskovalni interes preusmeriti predvsem na počasi odpirajoča se in do tedaj namenoma zaprašena arhivska gradiva in sekundarne vire. Iz gradiva beograjskega Arhiva Jugoslavije in zagreb-

škega Hrvaškega državnega arhiva je sestavljal podobo »oseminšestdesetega«, ki so ga zapustile jugoslovanske družbenopolitične organizacije (Zveza mladine, Zveza študentov, Socialistična zveza, Zveza borcev), gradivo iz londonškega, praškega in washingtonskega arhiva pa mu je osvetlilo raznolike mednarodne vidike v odnosu do »socialističnega eksperimenta«, Titove Jugoslavije.

Jugoslovanski eksperiment se je leta 1948 odmaknil od močne utvare in ideološke narave, ki jo je ponujala Stalinova Sovjetska zveza, saj je želel verjeti v (z)možnost samoupravljanja delavskega razreda, v katerega je nato optimistično zakorakal dve leti pozneje. Prelevitev »samoupravljalnega« poskusa v »Novi razred« ezopovske govorice je med prvimi zaznal Milovan Đilas, a ga je ravno novoreški odklon te pripovedne zvrsti eliminiral iz jugoslovanske javne sfere.

Med samoupravno teorijo in prakso je nastajal čedalje globlji prepad. Kakor zazna Klasić, so bili najdoslednejši in najkonkretnejši pri kritikah nepravilnosti v obstoječem sistemu posamezni filozofi, sociologi in ekonomisti, njihove pripombe in opozorila pa niso bili zgolj predmet strokovnih razprav, temveč so iz sfere znanstvene javnosti počasi vstopali v sfero splošnega interesa. Na najplodnejša tla je ta kritika padala pri študentski populaciji, za katero je bila v prihajajočem obdobju najbolj gotova prav negotovost in katere številnost ter intelektualni potencial so oblastniki močno podcenili (Klasić, 2015: 28). Študentska neudeležba ob praznovanjih ideološko in režimsko pomembnih obletnic sicer ni bila izraz apatije in

še manj kritika Marxa ali komunizma, temveč je bila spontan in zelo oza-veščen protest proti obetajočemu goto-vo negotovem sistemu. Za enopartijsko vodeno državo je politični in social- ni mir zagotavljal stabilen in uspešen gospodarski položaj, toda prehod iz ekstenzivnega modela (tj. usmeritev k naložbam v velike objekte in gradbena dela) v intenzivni model (spodbujanje naložb v modernizacijo proizvodnje) je razkril problem slabih kadrovske selek- cij ljudi na vodilnih položajih v gospo- darskem sektorju. Politično ustrezni in ubogljivi aparatčiki so se skorajda čez noč iz direktorjev prelevili v menedžerje z velikimi pravicami in še večjimi odgo- vornostmi, a zanje niso bili ustrezno usposobljeni oziroma izobraženi.

Čedalje pomembnejšo vlogo so pri ustvarjanju podobe realnosti, ki se je razlikovala od »uradne«, začeli igrati mediji. Njihovo pisanje in obveščanje javnosti ni bilo več (zgolj) golo posredovanje informacij ali upravičevanje političnih odločitev Partije. Novinarji so s kritičnim pristopom odpirali nove teme, starih pa so se lotevali na način, ki je bil drugačen od splošno (partijsko) sprejetega. Za ilustracijo, arhivski dokument iz začetka leta 1968, v katerega sta tako partijski vrh kot Tito, sodeč po novoletnih fotografijah, stopila nasmejana, razkriva odnos izvršilnega organa do tega medijskega odklona, naravnost ambivalentno recipročnega:

Zaradi poudarjene usmerje- nosti v odkrivanje nevalgičnih točk in negativnosti, zaradi pre- cej razširjenega dramatiziranja

stanja in konfliktnih situacij, ki jih prikazujejo, del tiska in oddaj objektivno pripomore k spodbujanju enostranske in mestoma popačene podobe družbenoekonomskega in poli- tičnega položaja, stopnjuje psihozo negotovosti in nervo- ze ter pripomore k ustvarjanju občutka nemoči samoupravlja- nja in problematičnosti samega koncepta in prakse reforme. (Klasić, 2015: 49)

Jugoslavija se je od drugih socia- listično usmerjenih držav razliko- vala v odnosu režima do kritike. Za medije je oblast predlagala zakon, ki jim sicer ne bi omejeval medijskih svoboščin, bi pa preprečeval njihovo spreminjanje v avtonomne in neod- visne centre politične moči. Z drugimi besedami, kritiko in kritično usmerjene posameznike-intelektualce je bilo treba tolerirati, a jih obenem za vsako ceno ohraniti pod nadzorom. Odnos oblasti do kritike se je spreminjal v skladu s splošnimi družbenopolitičnimi spre- membami v državi. Ključna dogodka na poti do kritično tolerantne oblas- ti Klasić vidi v zamenjavi takratnega drugega človeka Jugoslavije Aleksandra Rankovića in začrtani (vnovični!) refor- mi Službe državne varnosti (SDV), ki sta veljala za glavna zaviralca nadaljnje demokratizacije Jugoslavije.

Z dvema primeroma avtor prikaže vse specifičnosti odnosa jugoslovan- ske oblasti do inteligence – desetletno delovanje časopisa Praxis (1964–1973) in korčulske poletne šole (1963–1974), kjer so bili kritiško sito bolj ali manj

marksistično usmerjeni filozofi. Dokler so ti razpravljali, po mnenju Partije, o zelo abstraktnih in večini nerazumljivih pojmih, ni bilo nevarnosti, da bi lahko njihova dejavnost zbudila zanimanje širše javnosti. Toda s parafrazirano napovedjo v duhu mladega Marxa o »brezobzirni kritiki vsega obstoječega« je Partija to dojela kot začetek (brezobzirne) kritike jugoslovanske resničnosti, predvsem pa tistih, ki so za takšno resničnost bili odgovorni. Klasić pojasnjuje, da taka kritika ni bila nikakršen poziv k anarhiji – s sklicevanjem na Marxa so filozofi želeli prikazati, da mora biti v socializmu vse izpostavljeno kritiki, marksistična dialektika pa se ne sme izroditi v »apologijo vsega obstoječega«, kakor se je to primerilo v stalinizmu. T. i. »praxisovci« so monopolistični in k demokratičnemu centralizmu usmerjeni Partiji ter njeni uradni ekonomski politiki zamerili predvsem to, da je gospodarski razvoj prepustila izključno tržni logiki, katere končni rezultat bi bilo lahko spodkopavanje socializma in vzpostavitev klasične t. i. »laissez faire« oblike kapitalistične družbe.

Praxisovci so rešitev videli v družbenem in ne v državnem planiranju, saj tako planiranje ni v nasprotju s svobodo, niti ne bi pomenilo njegovega omejevanja, kakor jo je ugledal že »racionalni« Marx, temveč le podreditev čistemu družbenemu nadzoru, s katerim se planiranje ogne prepustitvi slepih sil (Klasić, 2015: 57). Nasprotno pa je partijska nedoslednost praxisovce želela prikazati kot politično opozicijo, sestavljeno iz nekdanjih stalinistov, ki so se prelevili v poklicne antikomuniste, njihovo kritiko »vsega obstoječega« pa

kot zanikanje vsega doseženega. Na Vzhodu so praxisovce videli kot filozofske revizioniste, na Zahodu pa so menili, da ravno njihova kritika najbolj zgovorno predstavlja jugoslovanski socialistični eksperiment.

Klasić ugotavlja, da so bili nezadovoljstvo nad študentskim standardom, modernizacija pouka in dejavnejša vloga študentov pri »upravljanju« univerze skupni vsem protestnim dejavnostim ne glede na družbeno (in) politično ureditev države, v kateri so potekale. Študenti razvitih držav (Zahodne) Evrope in Severne Amerike so videli vzrok vseh težav v gospodarsko-političnem sistemu liberalnega kapitalizma; v njih je, v nasprotju z dojemanjem njihovih staršev, ki jim je domnevna »zlata doba« prinesla občutek stabilnosti in blaginje, sistem zbujal predvsem občutek popolnega prezira, ki se je sčasoma razvil v različne oblike upiranja tej udobn(išk) in potrošniški družbi, avtoritarnim in tehnokratskim strukturam ter vsakršnemu nasilju in izkoriščanju. Visoko šolstvo je bilo v očeh nezadovoljnih študentov eden od vzvodov kapitalistične družbe, v času hladne vojne pa je bilo to šolstvo videno tudi kot logistična in gospodarska podpornica širjenja vojaškega sistema. Filozofsko podlago za protikapitalistična stališča je nova pozlatodobna generacija našla v novi levici, ki je v tistem času poskušala najti odgovor na okostenelost levčarskih političnih sil v odnosu do razvitih (post)industrijskih družb. Upor mladih se ni odvijal zgolj na simbolni ravni – na generacijskih barikadah sta si nasproti stali »starejša« generacija, ki ji je trenutni družbeni in politični sistem ponu-

jal stabilnost in varnost, in »mlajša« generacija, katere potrebe, navade in možnosti za boljšo izobrazbo so jo bistveno oddaljile od prejšnje generacije.

Študenti v Vzhodni Evropi pa niso zahtevali radikalnih sprememb političnih sistemov, ampak (le) »popravke« obstoječih – v sistemske korekcije za boljše, demokratični in resnični socializem sta jih spontano potisnili avtoritarnost partijskih oligarhij (Klasićeva izpeljanka!) in prevelik vpliv birokratiziranih institucij. Na Češkoslovaškem so študenti izražali podporo novoizvoljenemu političnemu vodstvu in dejavnostim, usmerjenim h graditvi »socializma s človeškim obrazom«, za katerega je ob zadušitvi praške pomladi svojo reformno kožo drago prodal Aleksander Dubček, še draže pa januarja naslednje leto študent zgodovine, samooklicani »Goreči grm« Jan Palach, ki se je iz protesta proti sovjetski invaziji Češkoslovaške zažgal.

Tako v Zahodni kakor v Vzhodni Evropi sta na eni strani demografska, na drugi pa gospodarska rast ter potreba po visokoizobraženih kadrih spodbudili tudi spremembo izobraževalne politike, toda popravljena izobrazbena struktura ni bila v sosledju z obstoječimi univerzitetnimi zmogljivostmi, tako človeškimi kot materialnimi. Primanjkovalo je ustreznih univerzitetnih prostorov in kakovostnih oziroma kompetentnih predavateljev. Prenatrpani prostori univerz in študentskih domov so postali glavna žarišča tega nezadovoljstva, kjer se je že na prvi pogled najmanjši banalen dogodek lahko razvil v resnejšo obliko protesta (»zahodnjaški« pariški maj 1968).

Klasić navaja, da je bila jugoslovanska javnost prek takrat dostopnih medijev odlično informirana o dejavnostih študentov po svetu. Tedanja uredniška politika se je prilagodila novim trendom poročanja, kljub partijskemu držanju v pesti, so se izbrani časopisi s svojo kritično, uporniško in polemično držo počasi, a vendarle, izmikali nadzoru uradne politične oblasti in (v »kapitalistični« terminologiji rečeno) postajali zasebni medijski dejavnik (Klasić, 2015: 78). Medijsko poročanje o študentskem gibanju po svetu za jugoslovanske študente ni imelo zgolj informativne vrednosti, bilo je svojevrsten aktivistični priročnik o vsebinskih in taktičnih vprašanjih (nenasilne, sedeče demonstracije, spopadi s policijo, stavke, akcijski odbori, ustanavljanje antiuniverz, dogodki, shodi, parole, uporaba motivike »svežega« mučenika revolucije Cheja Guevare). Jugoslovanski komunisti so po prevzemu oblasti po drugi svetovni vojni pomembno vlogo pri graditvi nove socialistične družbe pripisovali prenovi sistema visokošolskega izobraževanja, saj je ta, predvsem univerza kot institucija, pri pretežno kmečko-delavskemu prebivalstvu pomenil enega od simbolov predvojnega »starega režima«, v katerem je bil študij domena privilegirane (meščanske) manjšine. V novi družbi pa je študij postal dostopen vsem, s povečanim številom strokovnjakov, potrebnih za modernizacijo države, pa bi ta nova socialistična inteligenca iz(pod)rinila predvojno »buržoazno«. Simbolično je bila univerzi prepuščena (iz buržoaznega obdobja ohranjena) avtonomija, nad katero pa je oblast s spretno razvejeno

mrežo organizacij Zveze komunistov postavila ključne »akterje« sebi (za)želenega visokošolskega sistema, vse od profesorjev do študentskih funkcionarjev.

Toda dvom je nastal že pri sami definiciji in poziciji lika študirajočega v samoupravnem sistemu – je študirajoči, ob predpostavki, da je temelj (samo)upravljanja z družbenimi sredstvi delo in ne delovno razmerje, v tem učno-upravnem procesu subjekt ali objekt? Klasić je prepričan, da je v jugoslovanski nihilistično se držeči mladini v generacijskem spopadu na površju kljub številnim frustracijam vera v bratstvo in enotnost vseeno zdržala, medtem ko je bila zahodna mladina bolj prepuščena sama sebi. Jugoslovanski študenti pa so vztrajanje pri reševanju lastne perspektive vendarle imeli za neizogiben del reševanja perspektive celotne jugoslovanske družbe. Njihova kritika se ni dotikala same ideje socializma, kar je pozneje Partija v svoji diplomatsko-varljivi ezopovščini vztrajno želela prikazati, temveč je letela izključno na deformacije in dezinformacije v socializmu, kamor so spadale posledice nestrokovnih odločitev v vseh segmentih družbe (Klasić, 2015: 92).

Tri glavna jugoslovanska univerzitetna mesta so predstavljala enako število različnih študentskih protestnih izkušenj. Klasić se je najbolj posvetil razvoju in delovanju študentskega gibanja v jugoslovanskem glavnem mestu. Beograjski protesti so v njegovi analizi dogodkov ocenjeni kot najdoslednejši. Na Zahodu je bila profesorska »kasta« simbol zastarelega režima, ki ga je (bilo) treba zamenjati, na Vzhodu so pa štu-

denti v profesorjih videli sonapredne zagovornike napredka in demokratizacije družbe. V beograjskem primeru so bili profesorji enakopravni udeleženci gibanja, s Praxisom »okuženi« profesorji pa so celo ustvarjali razmere za gibanje, ki je preraslo v skupno kritiko jugoslovanske stvarnosti. Jedro te stvarnosti, delavstvo, je bilo do študentskih demonstracij zadržano, ponekod so zahteve študentov naletele na odpor. Nasprotno pa Klasić s kančkom ironije ugotavlja, da so se študenti celo bolj borili za delavske pravice kakor za svoje.

Nadvse kompleksno je bilo razmerje med študenti in politiki-oblastniki, ki jo najbolj slikovito predstavijo ravno beograjski dogodki. Odzivi politikov na študentsko gibanje so po Klasićevem mnenju eden najboljših dokazov protestniške spontanosti in nepričakovanosti. Oblast nikakor ni dopuščala t. i. »pariške atmosfere«, največjega nasprotnika pa je videla v gibanju pridruženih profesorjih. Posamezne izjave je izvzela iz konteksta, nekatere informacije zatajila, druge pretirano poudarila. Partija je o študentih razširila glas, da so nehvaležni huligani, ki se v boju za uresničitev lastnih interesov zatekajo (tudi) k nedemokratskim in nesocialističnim metodam (Klasić, 2015: 136). Okostenela partijska ezopovščina (zopet Klasićeva izpeljanka!) je študente prepričevala, da »trkajo na odprta vrata«, sama pa sestavljala seznam notranjih in zunanjih, levih in desnih »šestdesetosmašev«, številni avtorizirani stenografski zapisi, ki jih je Klasić pregledal, pa izkazujejo zmedenost in strah, ki sta zajela ljudi na oblasti. Morebitno sprejemanje krivde in

priznanje (lastnih) napak pa bi lahko kratkoročno ogrozilo ugled partije, dolgoročno tudi njen politični, ekonomski in družbeni monopol.

Nekje med kratko- in dolgoročnostjo se je sukal tudi načrtno dezinformirati Tito. Študentske demonstracije bi po njegovem mnenju vodile v okrnitev prestiža in ugleda države v tujini, ki je Jugoslavijo poznala kot stabilno in nekonfliktno. Tito je čakal na najugodnejši trenutek in se podobno spravljivo, a nedorečeno, na skupni seji predsedstva in izvršnega komiteja CK ZKJ vseeno nekoliko nervozno in zaskrbljeno odzval. Ker so bile študentske demonstracije deležne velikega zanimanja svetovnih medijev, je dal zaukazati podrobno spremljanje in analizo tujih medijev.

Jugoslovansko pogledovanje v/na svet je treba videti z očmi ene vodilnih članic Gibanja neuvrščenih, ali kakor so zapisali v analizi sodelavci ameriških obveščevalnih služb, »v očeh sveta zgledne neuvrščene socialistične družbe z dostopom do gospodarskih priložnosti tako na Vzhodu kot na Zahodu« (Klasić, 2015: 324). Sovjetska zveza je imela zaradi nečlanstva v Varšavskem paktu Jugoslavijo za nenehen dejavnik nestabilnosti, širše gledano pa noben vzhodnoevropski politik z oznako »titoist« ni mogel računati na dolgo in zanesljivo kariero. Odnosi s članicami sovjetskih satelitov v Varšavskem paktu oz. njihovimi voditelji so bili raznoliki; odnose z Bolgarijo Živkova je obremenjevalo makedonsko vprašanje, prepoved kritične gledališke predstave »Zadušnica« je sovražno ohladila tudi odnose z Gomułkovo Poljsko (in z gledovanje poljskih študentov po jugoslo-

vanskih). Ulbrichtova Vzhodna Nemčija je bila med najostrejšimi kritiki jugoslovanskega »revizionizma«, Kádárjeva Madžarska pa je že vse od revolucije leta 1956 zavzemala dokaj neiskreno in zelo posredn(išk)o vlogo med uradno Moskvo na eni strani ter »revizionističnima« Beogradom in Prago z Dubčkovim človeškim obrazom na drugi. Zadnja je vplivala tudi na odnose, po Klasićevem mnenju, z najbolj konservativnim in centralističnim sovjetskim satelitom, Romunijo avtoritarnega Ceaușesuja.

Več kot pregledno obravnavo diplomatskih stikov si je v Klasićevi knjigi zaslužila najbolj prepoznavna »oseminšestdesetnica« Vzhodnega bloka, Češkoslovaška. Veljala je za najbolj protislovno komunistično državo v Evropi, saj je bila pred »zmagovitim februarjem« 1948 zgleden primer industrijsko urejene države, začrtani februarski stalinistični model družbenega (in) ekonomskega razvoja pa je na državo deloval zgrešeno. Nekoliko paradokсно, češkoslovaški partijski vrh je bil do jugoslovanskega »neuvrščanja« dokaj zadržan. Jugoslovanski pa je na »bratski« odnos Sovjetske zveze do Češkoslovaške leta 1968 gledal v podobni luči kot na svoj »informbirojevski« odnos pred dvajsetimi leti. »Brežnjevinina« je vsem svojim bratskim človeško-nečloveškim socializmom odrekala možnost razmišljanja o izrazito specifičnih notranjepolitičnih in družbenih vprašanjih z izgovorom, da drugih vprašanj, kot so skupna in obča, sploh ni (Klasić, 2015: 354).

Domnevno zgledni (slovansko?) vzajemni odnosi so bili na preizkušnji junija, v času študentskih demonstra-

cij v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, ko je manj spravljivi in bolj ezopovsko govoreči del jugoslovanskega partijskega vodstva praško pomlad dojemal, po kardeljansko, kot »z demokratičnimi frazami prikrito reakcionarnost«, ki bi »omogočala aktiviranje drobnoburžoaznih in demagoških elementov, ki hočejo vrnitev k staremu in oživljajo stare parlamentarne oblike« (Klasić, 2015: 360).

V letu 1968 si je Tito prizadeval obuditi Gibanje neuvrščениh, ki se je znašlo v resni krizi, spraševalo se je celo o sami smiselnosti celotnega političnega koncepta. Obujanje je izvajal z obiskovanji tako pridruženih članic kot tudi tistih, ki so bodisi simpatizirali z jugoslovansko pobudo bodisi so skozi svojo zunanjo politiko sprejemali cilje neuvrščениh. Toda bolj ko sta se Zahod in Vzhod želela prikupiti Titu, tem rajše je ta potoval v neuvrščeno(st). Jugoslovansko udejstvovanje v zelo zapletenih mednarodnih razmerah in v času rastočih kriznih žarišč pa vseeno ni bilo poceni, na kar je opozoril prodoren uvid političnega analitika Jurija Gustinčiča. Zunanje politike si Jugoslavija brez posojil ni mogla niti predstavljati, Gustinčič pa si je še teže predstavljal poslovanje z azijskim in afriškim gospodarstvom v času, ko je bila država v neizprosнем svetovnem trgovinskem trgu skorajda plačilno nesposobna. Gustinčičev članek, v katerem so bila ta mnenja izražena, je Partija označila za politično škodljivega, saj je podvomil o temeljnih vsebinskih smernicah jugoslovanske zunanje politike (Klasić, 2015: 367).

Oseminšestdesetnica je v socialističnem eksperimentu z imenom

Jugoslavija razkrila številne ideološke paradokse in zmote, katerih izvidi so bili interpretirani skozi (o)koristniške oči. Te so pogledovale iz tlenja pod loncem zamišljene družbe, ki ga je okosteneli in zastareli Partiji s kompromistično ustavo leta 1974 še uspelo (po)kriti, vendar pa je kaj kmalu v njem zavrelo. Varljivo, (ne)spretno in spravljivo ezopovsko govorico je zamenjal nov, krvav eksperiment. O oseminšestdesetem pa ni bilo več govora.